

Σελίδες νηφάλιες, άνίλεες, που άγκαλιάζουν όχι μόνο την αλήθεια της σήμερον, αλλά και της χθές και της αύριον. Τό πνεύμα, άπόλυτος κύριος, μιλά μύλο τὸ φῶς του, σάν ήλιος που μεσουρανεί. Έτρούμαξε, από τους άναγνώστες του βιβλίου, ως και τους πιο δυνατούς.

Σήμερα, ο R. Rolland, στην ώριμη πιά ήλικία του (55 ετών), περιστοιχίζεται από τὸ θαυμασμό όλων εκείνων που, τόσο στη Γαλλία όσο και μέσα στον κόσμο, πιστεύουν ότι ή μεγάλη άποστολή των ανθρώπων σήμερα είναι νά χτίσουν επάνω στη γη την κοινή κατοικία όλων των λαών. Κι ενώ, θρεμμένοι από τὰ διδάγματα του διδασκάλου, οί μαθηταί γεμίζουν από τὸν πιο άσυνγέφιαστο ένθουςιασμό, εκείνος, μόνος, άτομο, σὲ ακατάπαυστη πάλη με τὸν έαυτό του, βασιεύει στην πίστη, με τὸ νά την πραγματοποιή νικηφόρα, σὲ κάθε στιγμή, εναντίον της άμφιβολίας, ξηλότητος της ανεξαρτησίας του, άχόρταστος έραστής της έλευθερίας.

M. ΠΕΡΙΔΗΣ.

Οί δέκα τόμοι του Jean-Christophe έξεδόθησαν, στην άρχή, σὲ 17 φυλλάδια του περιοδικού «Cahiers de la Quinzaine» μεταξύ του Φεβρουαρίου 1904 και του Οκτωβρίου 1912. Τὸ άπέραντο αυτό ρομάντσο είναι γεμάτο από την ιστορία της ζωής ενός ανθρώπου, αρχίζοντας από τή γέννησή του και φθάνοντας μέχρι των γηρατειών του και τὸν θάνατό του· ὁ άνθρωπος είναι γεμανὸς μουσικὸς που ή μοῖρα του τὸν κάνει νά περιδιαβάξη διά μέσον της χώρας του και της Γαλλίας, και της Έλβετίας, και της Ιταλίας· παλεύει εναντίον του έαυτού του και εναντίον των έξωτερικῶν έμποδίων, ζεῖ μίαν ύπαρξη πολυζίνητη και φουντωμένη, γεμάτη από πάθη, θεάματα και στοχασμούς.

Γι' αυτό, δύο άπόψεις του έργου: ιστορία ενός ατόμου, διήγησις και σκέψις, της ζωής του Jean Christophe—πίνακας μιᾶς εποχής της δυτικής σκέψεως, εποχής την όποιαν ὁ συγγραφεύς, παρατηρώντας μάλλον μέσα στην γνηχή του παρὰ στις έξωτερικές εκδηλώσεις της, δέν αναγκάσθηκε νά παρακολουθήσει έως τὰ ὅρια της ζωής του ήρωος του, αλλά την έσυνένη-τροψε μέσα στὰ εἴκοσι ή τριάντα προπολεμικά χρόνια. Δύο άπόψεις ενός μόνου ὄντος· ὁ άνθρωπος ζεῖ,—ή παγκόσμια ζωή τὸν περιτρονυγίζει και εκείνος ένώνεται μ'αυτήν. Μᾶς κάνει δυνατή έντύπωση πρώτα τὸ τολμηρὸ μεγαλεῖο, ὁ πλοῦτος και ή ευσυνειδησία του έργου· ὁ συγγραφεύς δέν ζητᾷ νά ξεγελάσει την πραγματικότητα, την αντιμετωπίζει ὁλόκληρη. Φυσικά ἔρχονται στὸ νοῦ, μπροστά σ' ένα τέτοιο ἔργο, τὰ ὀνόματα μερικῶν συγγραφέων με τίς πλατειές και συστηματικές δημιουργίες τους. Ὁ Μπαλζάκ, ὁ Ουγκώ των Ἀθλίων, ὁ Ζολά, ὁ Τολστόι του Πολέμου και της Ειρήνης...—ή άνάμνησις αυτή μὴν ἔχοντας άλλην έννοια παρὰ νά σημειώσει τὸ πλάτος της συγγραφικῆς συλλήψεως.

Γιὰ νά φέρη στὸ τέρας του ένα ἔργο τέτοιας δυνάμεως, και νά κρατήση έως εκεί τή θερμή ανοή της ζωής, ἔπρεπε ὁ συγγραφεύς νά τὸ άγκαλιάσει με μιὰ ματιά ὁλόκληρη. Την ένότητι της συλλήψεως δέν θά παύσωμε νά την αισθανόμηναι ακολουθώντας διαδοχικά τή σειρά των βιβλίων και γνωρίζομε από άλλες πηγές ότι τὸ ἔργο, αν δέν πήδηξε άπόστολο από τή σκέψη του συγγραφέως, ὅμως ὁ σπóρος του ἐθρέφετο μέσα της από χρόνια, οὕτως ὥστε τὰ κατοπινὰ ἐπεισόδια ἐπαραστάθησαν συγχρόνως μέσα στὸ πνεῦμα του, και ὅτι ὁ άνθρωπος και τὸ ἔργον ὑπῆρξαν γι' αὐτὸν ένα ὃν πραγματικά ζωντανὸ τοῦ ὁποίου ἑθαῖτο τή διάκριση με μιὰ δυνατή ματιά. Ὁ Jean-Christophe δημο-

σιεύτηκε μέσα σὲ ὀκτὼ χρόνια, ἀλλὰ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τὸν ὄνειρεύθηκε, στοχάστηκε καὶ ἐσύνθεσε στὴν διάρκεια εἴκοσι πέντε καὶ πάνω χρόνων. Εἴκοσι ἐτὼν ὁ Ρομαίν Ρολλάν ἐσκέπτετο ἤδη νὰ γράψῃ τὸ ἔπος ἐνὸς μεγάλου μουσικοῦ. Τὸ σχέδιό του ἐκαθαρίζετο, ἐπλουτίζετο ἀπὸ τὴν πρώτη του διαμονὴ στὴν Ἰταλία· τὰ κύρια μοτίβα ὅλου τοῦ ἔργου καταστρώθηκαν ἀπὸ πολὺν νοῦρις—μερικὰ ἴσχυίσα τῶν σπουδαιοτέρων σκηνῶν ἐγράφηκαν στὸ 1888—καὶ μεγάλα κομμάτια ἀπὸ τοὺς τελευταίους τόμους ἦσαν τελειωμένα πρὶν νὰ δημοσιευθῇ ὁ πρῶτος τόμος.

Καὶ ὅμως καθένα ἀπὸ τὰ βιβλία εἶναι ἓνα ἔργο, ζεῖ μιά χωριστὴ ζωὴ καὶ δυνατὰ ἀτομικὴ, ἡ εὐλύγιστη ἐνότης ποὺ προσδίνει στὸ σύνολο μιά κοινὴ ψυχὴ, ἐξασφαλίζει ἐπίσης γιὰ τὰ μέρη, χωρὶς νὰ τὰ κομματιάξῃ, μιὰν ἐλεύθερη ὑπαρξή, τοὺς ἐπιβάλλει τὴν αὐτονομία ποὺ θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τελείαν ἀνθιστὴ τοῦ ὄντος στὸ τέλος τοῦ ταξιδιοῦ. Μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβάσῃ τὸν Jean-Christophe χωρὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὴν σειρὰ του· τὸ ἐνδιαφέρον δὲν παραστρατίζει· κάθε ἐποχὴ ἀρκεῖται στὸν κύκλο της. Πολλοὶ ἀναγνώστες ποὺ ἔγιναν φίλοι τοῦ ἔργου, γνωρίστηκαν μαζὶ του μ' αὐτὸν τὸν τρόπο· εἶχαν διαβάσει ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ ὄχι πάντα τὸ πρῶτο τῆς σειρᾶς· σὲ στιγμὲς ποὺ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἀναζούφιση ξαναγύριζαν στὴ πηγὴ ποὺ ὑπῆρξε γι' αὐτοὺς εὐεργετική· ἔπιναν ἓναν ἄλλον τόμο, στὴν τύχη, καὶ ἐπιζοινοῦσαν ἐκ νέου μὲ τὴν γνώριμην καὶ καλὴ ψυχὴ. Καὶ μὲ τὴν πλανώμενη αὐτὴν ἀνάγνωση, ἡ ἐνότης ἐμφανίζονταν ξανά, οἰκοδομεῖτο ἐκ νέου αὐθόρμητα· γιατί, διαμέσου τῆς ποιικιλίας τῶν στιγμῶν, τῶν εὐρημάτων, τῶν ἀντιφάσεων, ἀναγνωρίζει κανεὶς πάντα τὴν κοινὴ ψυχὴ, τὴν κοινὴ σάρκα ἐνὸς ἀνθρώπου.

Ὅποιος ἐδιάβασε, χωρὶς σειρὰ, μερικοὺς τόμους τῆς Ἀνθρώπινης Κωμωδίας ἀρχίζει νὰ μὴν εἶναι πιά ξένος μέσα στὸ Μπαλζακικό κόσμον καὶ διακρίνει τὰ πρωτόγραμμα τῶν ἡθῶν του καὶ τὸν νόμον του. Ἀλλὰ, ἐὰν ἀργότερα, φωτισμένος ἀπὸ τὴ θέα τοῦ συνόλου, ξαναπιᾶσιν τοὺς ἴδιους τόμους, μοιάζει μὲ τὸν παιδευμένο καὶ πληροφορημένο ταξιδευτὴ ὁ ὁποῖος γριγορώτερα καὶ μὲ ὀλιγώτερο κόπο ὠφελεῖται καὶ εὐχαριστεῖται πρὶν πολὺ ἀπὸ τὸ πέρασμά του στοὺς τόπους ποὺ ἔχει διασχίσει. Τὸ ἴδιο συμβαίνει πρὶν πολὺ μπροστὰ σὲ ἔργο ποὺ ἔχει γιὰ ἄξονα μιά μόνη ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου. Γιὰ νὰ κατανοήσωμε τελείως τὸ ἔργο σὲ κάθε του λεπτομέρεια, αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκη νὰ κάνωμε δική μας τὴ ζωντανὴ ψυχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξεῖνο ἐγεννήθη· ἔπειτα ἀπὸ τὸ συγγραφέα καὶ σὰν καὶ αὐτόν, ἀλλὰ μὲ ἀντίστροφη πορεία, προσπαθοῦμε νὰ ξαναβροῦμε καὶ νὰ ξαναχτίσωμε αὐτὴ τὴ ψυχὴ· τότε, σὲ κάθε στοιχεῖο, ἀναγνωρίζομε τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος τῆς ὁποίας αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιά δύναμις μέσα σὲ πολλὰς ἄλλες, ἓνα κομμάτι, μιὰν ἐπιφάνεια, μιά φωνὴ καὶ τὸ κάθε τι παίρνει τὴ θέσιν του μέσα στὸ σύνολο. Αὐτὸ ἀκριβῶς δοκιμάζομε νὰ κάνωμε ἐδῶ: μιά σύνθεση τῶν δυνάμεων ἀπὸ τίς ὁποῖες κάθε μιά, ὅταν θὰ διαβάσωμε τὸ ἔργο, θὰ ξαναφανῇ στὸ πλῆρες τῆς φῶς, ζώντας ὁλόκληρη τὴν ἀληθινὴν ζωὴ της.

✱✱

— Ὁ Ρομαίν Ρολλάν, μιλώντας γιὰ τὰ μελοδράματα τοῦ Lully ἔγραφε:

«Χωρὶς ἄλλο δὲν ἔχουν τὴν ὀργανικὴν ἐκείνην ἐνότητα ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ξεχωριστὸ χαρακτήρα τῶν Βαγενρικῶν δραμάτων καὶ τῶν μελοδραμάτων τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ὅλα, περισσότερο ἢ λιγώτερο, εἶναι βγαλμένα ἀπὸ τὴ συμφωνία, καὶ ὅπου αἰσθάνεται κανεὶς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, τὰ

θέματα νὰ μεγαλώνουν καὶ νὰ διακλαδώνονται καθὼς ἓνα δέντρο. Ἀντὶ τῆς ζωντανῆς ἐκείνης ἐνότητος εἶναι μιὰ ἐνότης νεκρή, μιὰ ἐνότης λογική, ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν μερῶν, ὁραίων ἀναλογιῶν: ρωμαϊκὴ κατασκευή, στερεά».

Ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει ἐδῶ ἓνα ὁρισμὸ τοῦ ἔργου του χαρακτηρίζοντας ὅ,τι αὐτὸ εἶναι καθὼς ὅ,τι δὲν εἶναι, ἔργο ἐπίσης «βγαλμένο ἀπὸ τὴ συμφωνία». Ἀλλοῦ (πρόλογος τοῦ τόμου *Dans la maison*) παριστᾷ τὸ ἔργο του μὲ μιὰν ἄλλη παρομοίωση:

«Τί εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἔργο; Ποίημα;—Τί ἀνάγκη ἔχετε ἀπὸ μιὰ λέξη; Ὅταν βλέπετε ἕναν ἄνθρωπο, τὸν ἐρωτᾶτε ἂν εἶναι ρομάντσο ἢ ποίημα; Ἐκεῖνο ποῦ δημιουργήσα εἶναι ἓνας ἄνθρωπος. Ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου δὲν κλείνεται μέσα στὸν κύκλο μιᾶς φιλολογικῆς μορφῆς. Ὁ νόμος τῆς εἶναι μέσα τῆς καὶ κάθε ζωὴ ἔχει τὸ νόμο τῆς. Τὸ σύστημά τῆς εἶναι τὸ σύστημα μιᾶς φυσικῆς δυνάμεως. Ὑπάρχουν ἀνθρώπινες ζωὲς ποὺ εἶναι ἥσυχες λίμνες, ἄλλες, μεγάλοι φωτεινοὶ οὐρανοὶ ὅπου πλέουν τὰ σύννεφα, ἄλλες, γόνιμες πεδιάδες, ἄλλες, ξεσχησμένες κορυφές. Ὁ Jean-Christophe ποῦ παριστάθηκε πάντα ὡς ἓνας ποταμὸς» τὸ εἶπα ἀπὸ τὶς πρῶτες σελίδες.—Ὑπάρχουν ζῶνες στὴ ροὴ τῶν ποταμῶν ὅπου αὐτοὶ ξαπλώνονται, φαίνονται κοιμισμένοι, καθρεφτίζοντας τὴν κοιλάδα ποῦ τοὺς τριγυρνᾷ καὶ τὸν οὐρανό. Καὶ ὅμως δὲν παύουν νὰ ζοῦν καὶ ν' ἀλλάζουν» καὶ κάποτε ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ἀκίνησία κρύβει ἰσχυρὸ ρεῦμα ποῦ ἡ βιαιότης του θὰ γίνει αἰσθητὴ πιὸ μακριά, ἔξαφνα, στὸ πρῶτο ἐμπόδιο.»

Οἱ δύο παρομοιώσεις δὲν εἶναι ἀσυνάρτητες· συμπληρῶνονται ἀμοιβαῖα. Καὶ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ παρομοιώσεις. Ἄς ἰδοῦμε μόνο, πρῶτα, ἕναν ἄνθρωπο. (Ἐκεῖνο ποῦ δημιουργήσα εἶναι ἓνας ἄνθρωπος). Ἕνας ἄνθρωπος ζεῖ τὴν ἀτομικὴν του ζωὴν, πολὺ πραγματικὴ, ἀκριβή, χωρὶς νεφελώδη ἀξίωση νὰ θεωρηθῇ ὡς σύμβολο· πιὸ πέρα ἀπὸ τὴ ζωὴν του, ταξιδευτῆς τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ἀνταίγεια τῶν ἢ καὶ ἐμπνευστῆς τῶν, μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν ποταμὸν, καθρέφτη καὶ δημιουργὸ τῶν τοπίων τῶν ὀχθῶν του, θρεμμένος ἀπ' αὐτὲς καὶ θρέφοντάς τις. Καὶ αὐτὸς καθεναντὸν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅμοιος μὲ τὸ δέντρο ἢ μὲ τὸ δάσος. Ὁ Jean-Christophe εἶναι ἓνα δάσος, τὸ πύκνωμα ἐνὸς δάσους. Τὰ δέντρα θὰ μεγαλώσουν· θ' ἀντηχήσουν ἀπὸ περισσότερα τραγούδια πουλιῶν· τὸ δάσος θὰ γιγαντώσῃ καὶ θὰ γίνῃ μαζὶ πιὸ ἄγριο καὶ πιὸ γαληνιαῖο. Ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια γῆ, ὅλες οἱ φυτικὲς οὐσίαι, δέντρα, θάμνοι, χόρτα, μούσχα, σπόροι ἀρίθμητοι, ὅλος ὁ ζωικὸς κόσμος τοῦ δάσους ἦταν ἐκεῖ πρῶτα. Τί εἶναι ὅλα αὐτά; Ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου—καὶ ἡ μουσικὴ.

Αὐτὸ ποῦ δημιουργήσα εἶναι ἓνας ἄνθρωπος. Ἡ καταγωγή ἐνὸς ἀτόμου, ἡ κληρονομιά, ἡ φυλὴ καὶ οἱ γονεῖς του, τὸ κλίμα καὶ οἱ μορφὲς τῆς μικρῆς πατρίδας, ἡ τύχη τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀνατροφή καὶ συμπτώσεις, ὁ σχηματισμὸς καὶ οἱ μεταμορφώσεις καὶ οἱ παραμορφώσεις ποῦ φέρνουν ἡ φιλία, ὁ ἔρως καὶ ὁ θάνατος,—πάν ὅτι μὲ ἀργὲς συσσωρεύσεις, καὶ μὲ ἔξαφνὰ ἀνατινάγματα, δημιουργεῖ ἕναν ὁργανισμό, τὴν ἐξωτερικὴν του ἔκφραση, τὶς ἀρετὲς του καὶ τὰ στίγματά του, τὴν αἰσθητικότητά του καὶ τὴν διανοητικὴν του ἱκανότητα, τὴ θέλησίν του—πάν ὅτι ἐμφανίζεται σὲ φευγαλέα ἀνταύγεια γιὰ νὰ χαθῇ πάλι παντοτινὰ ἢ γιὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου, ν' ἀπλωθῇ, νὰ γίνῃ τὸ φῶς καὶ ἡ φλόγα τοῦ ὄντος, ὅ,τι μεγαλώνει καὶ ὑψώνεται, ὅχι μ' ἓνα τρόπο ἀδιάκοπο, ἀλλ' ἀκολουθώντας τὸν ὁργανικὸ ρυθμὸ μὲ τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσονται τὰ ὄντα, ὅμοιο μὲ τὸν ρυθμὸ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ

αΐματος και ὁμοιο με τὸ ρυθμὸ τῆς νύχτας καὶ τῆς ἡμέρας, τῶν ἐποχῶν, τῶν γεωλογικῶν περιόδων,—ἰδοῦ, θὰ τ' ἀναγνωρίσωμε ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα, ἀπὸ βιβλίον σὲ βιβλίον, τὰ στοιχεῖα καὶ τὴ σύνθεση τοῦ Jean-Christophe. Καὶ ἡμπορεῖ δικαίως νὰ εἰπωθῇ ὅτι «βγαίνουν ἀπὸ τὴ συμφωνία». Ρυθμὸς ὁργανικὸς καὶ ρυθμὸς μουσικὸς ἀποτελοῦν ἓνα ὁμοιο ρυθμὸ· ὁ Jean-Christophe εἶναι μιὰ συμφωνία. Ἡ ἀρχικὴ βλάστησις τῶν θεμάτων, οἱ ἐπαναλήψεις τῶν, τὰ μπουμπουκιάσματά τῶν καὶ οἱ ἀνθήσεις τῶν, τὸ σκοτείνιασμα τῶν καὶ τὸ ἐπιτακτικὸ ζήτημά τῶν, τὰ θαμπὰ συμπλέγματα τῶν, καὶ στὸ τέρμα, ἡ θριαμβευτικὴ γαλήνη τῆς ἀρμονίας τῶν εἶναι τὰ ψυχικὰ κινήματα τοῦ Jean-Christophe, εἶναι τὰ κινήματα τοῦ ρομάντσου καὶ εἶναι στιγμὲς μιᾶς συμφωνίας. Ὡς τις δεῖξωμε στίς μεγάλες τῆς γραμμῆς· ἐνόςσω θὰ προχωροῦμε στὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἔργου ἀναγκαστικὰ θὰ αἰσθανόμεθα τὸν παλμόν τῶν θ' ἀκολουθήσωμε τὴ σκέψιν τοῦ Rolland στὴ σταθερὰ τῆς μορφῇ ποὺ κατόπι ὁ ἴδιος ἐξέφρασε μέσα σ' ἓνα τίτλον ἄρθρου: Τὸ φιδωτὸ μονομάτι ποὺ ἀνεβαίνει (!). Ὡς προσπαθήσωμε, πρὶν ἀρχίσωμε τὸ ταξεῖδι, νὰ τὰ γνωρίσωμε σχηματικὰ καθὼς ἀπὸ τίς συμπτώσεις τῶν χαρτῶν.

Ἡ Αὐγὴ, τὸ Ηρώδι, ὁ Ἐφηβος (2) ἓνα παιδί γεννιέται καὶ μεγαλώνει. Γέννησις τοῦ ἀνθρώπου, οἱ δυνάμεις ποὺ θ' ἀποτελέσουν τὴ συναισθηματικὴ καὶ πνευματικὴ του ζωὴ ἐμφανίζονται, φουσκώνουν, γυμνάζονται μέσα στὴν παγκόσμια ζωὴ, γέννησις τῶν θεμάτων, τέτοιο εἶναι τὸ περιεχόμενον τῶν τριῶν πρώτων βιβλίων: ἐποχὲς καὶ χρόνια μέσα στὴ βλάστησιν τοῦ μικροῦ ἀρχικοῦ φύτρου· παραφράδες καὶ καταβολάδες, ἀνθήματα, συσσωρεύσεις καὶ διαχύσεις πληθωρικοῦ χυμοῦ ποὺ δὲ γονιμοποίησε ἀκόμα, ἀνακάτωμα καὶ τρέλα τῶν νέων κλαδιῶν, ποὺ ξεπετιοῦνται τολμηρὰ καὶ ἄμεστα, καὶ ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, ὅλη ἡ πλάσι γύρω ἀπὸ τὸ ἐφηβικὸ φυτό. Ἡ φύσις τοῦ παιδιοῦ εἶναι βαρεῖα ἀπὸ ἐνστικτα, ἀπὸ ἀντιφατικὰς δυνατότητες· τὸ παιδί θὰ μπορέσῃ πρὸ πολλοῦ ἀπὸ τοὺς μεγάλους, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ παλαίψῃ πρὸ σκληρὰ: πρώτες χαρὲς καὶ πρώτες λύπες, περηφάνειες, ἀηδίες καὶ ντροπές, πρώτοι ἀγῶνες ἐναντίον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ ἐναντίον τοῦ ἐγώ, πρώτες φιλίες καὶ πρώτοι ἔρωτες. Ὁ Christophe ἦλθε στὴ ζωὴ μέσα σὲ μιὰ οἰκογένεια Γερμανῶν μουσικῶν, φτωχὴ καὶ ἀνίσχυρη· μικρὴ ὑπαρξίς μόλις συνειδητὴ, ἡ μουσικὴ τὸν κυριεύει· στὴν ἀρχὴ ἀνυπότακτος, κατακτημένος γρήγορα, θὰ ζήσῃ γιὰ τὴ μουσικὴ, θὰ τὴν κατακτήσῃ ὁ ἴδιος.

Τὸ ἔργο διαρεῖται σὲ τρία μέρη (τρεῖς κινήσεις, ὁ τριαδικὸς ρυθμὸς τῶν ἀρχαίων σοφῶν, ἡ αἰώρησης τοῦ ἐκκρεμοῦς, ἡ ψυχὴ ποὺ ξαναγυρίζει στὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀλλὰ πλουτισμένη ἀπὸ τὴν πείρα καὶ τίς κατακτήσεις τῆς πράξης). Τὸ τέταρτον βιβλίον, *La Révolte*, καταταγμένο στὸ πρῶτον μέρος ἐξαιτίας τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων, φαίνεται νὰ εἶναι γιὰ τὴ βαθεῖα τῆς πραγματικότητος, ἡ κρίσιμη στιγμὴ μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἐποχῆς. Τὸ εἶναι ποὺ φέρεται πρὸς τὸ μέλλον ἀντιμάχεται τὸ νοπὸ παρελθόν ποὺ σ' αὐτὸ ὀφείλει τὴν ὑπαρξὴν του ἀλλὰ ποὺ εἶναι νεκρὸ μέσα του, ποὺ ἀποσυντίθεται καὶ φράζει τὴν ἀνάπτυξίν του: παροξυσμὸς τῶν προηγουμένων ιδιοτήτων, προάγγελμα τῶν

(1) Στὰ γαλλικά: *La route en lacets qui monte.*

(2) Οἱ τρεῖς πρώτοι τόμοι τοῦ Jean-Christophe.

ιδιοτήτων πού ἔχονται. Ὁ νεαρός ἥρως ἀνυπότακτος στὸν κόσμον πού τὸν πνίγει, ἀνίκανος ἀκόμα νὰ ξεπεράσῃ τὶς ἀντιφάσεις τῆς θυελλώδους ψυχῆς του, φαίνεται παρασυστρεμένος ὑπὸ τοὺς χειμάρρους, στὴν τύχη· ἀλλ' ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ἡττας, τὸ ἐνστικτο τὸν ἀνορθώνει· παλεύει ἀκόμα· εἶναι ἀπὸ ἐκείνους πού δὲ θὰ ὁμολογήσουν νικημένο τὸν ἑαυτό τους—τὸ μέλλον ἀνοίγεται. Ἀπὸ τὸν πιὸ πυκνὸ σοφὸ τῆς σκιᾶς βγαίνει τὸ φέγγος μιᾶς καινούργιας αὐγῆς· ὁ θάνατος ἐφαίνεται νικητὴς, καὶ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ ἀνατέλλει.

Jean-Christophe à Paris: ἡ δεύτερη περίοδος τοῦ ἔργου ξετυλίγεται σὲ τρία βιβλία (La Foire sur la Place, Antoinette, Dans la Maison) τῶν ὁποίων θ' ἀκούσωμε τίς φωνές, τὴ μιὰ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Περίοδος συγκεντρώσεως καὶ ἐξωτερικῆς πάλης. Ὁ ἥρως, βέβαιος γιὰ τὴ δύναμή του, μαθαίνει νέους ἀγῶνες ἀπὸ τὴν ἀγέρωχη, πείσμονη καὶ ἀγριωπιὴ ἀνταρσία τῆς ἡβης· ἀγῶνες πρὸ τραγεῖς καὶ πρὸ κουραστικοὶ ἀπὸ τοὺς περασμένους, ἀλλὰ βασταγμένοι ἀπὸ μιὰ ἐμπιστοσύνη, ἀπὸ μιὰ ρώμη ψύχραιμη, ἀγνωστες στοὺς πρώτους ἀγῶνες. Συγχρόνως ἀρχίζει νὰ ἐνώνεται μὲ τὸν ἐξωτερικὸν αὐτὸν κόσμον ἐναντίον τοῦ ὁποίου πολεμᾷ· δὲ φτάνει ἀκόμα τὴν ἁρμονία ἀλλὰ ὁ ἐχθρικός κόσμος τοῦ χαρίζει φίλους ἢ συμμάχους. Ὁ ἄνθρωπος βγαίνει ἀπὸ τὸ ἐγὼ του καὶ ἡ κεντρικὴ ἐποχὴ τοῦ ἔργου εἶναι ὅταν ἡ τριγωννὴ ζωὴ φτάνει στὴν πλατύτερή της ἐκφάνση· τὸ ρομάντσο σταματᾷ καθρεφτίζοντας τίς ἀρίθμητες ὑπ' ἀρχεῖς πού διαπερνᾷ ἡ δράσις τοῦ ἥρωος. Μέσα σ' αὐτὴ τὴ θεώρησι, ἐπανάληψις εἰς ἐλάσσονα τόνον τῶν πρώτων θεμάτων τοῦ ἔργου, στὸ ρομάντσο τοῦ Christophe ἔρχεται νὰ ἐνωθῇ τὸ ρομάντσο τοῦ Olivier Λουσμὲν καὶ σηματοδεδεμένο ἀπὸ τὸ θάνατον, τὸ τέλος τοῦ Jean-Christophe à Paris εἶναι ἐντούτοις ἡ πιὸ εὐτυχὴς καὶ ἡρεμὴ στιγμὴ πού ἔχομε συναντήσῃ. ὣς τώρα.

Ἀλλὰ ἡ ψυχὴ ξεκουρασμένη δὲν ξεκουράσθηκε παρὰ γιὰ ν' ἀρχίσῃ νέες μάχες. Καὶ εἰς ἀντάλλαγμα οἱ νέες μάχες δὲν θὰ γίνων παρὰ γιὰ νὰ φέρουν μιὰ νίκη πρὸ πλήρη καὶ πρὸ γαληνιαία. Τὸ Τέλος τοῦ Ταξειδιοῦ, τελευταῖο μέρος τοῦ Jean-Christophe (οἱ Φίλες, ἡ Φλεγόμενη Βάτος, ἡ Νέα Ἡμέρα⁽¹⁾) περιέχει τίς πιὸ τραγικὰς στιγμὰς τοῦ ἔργου καὶ τίς πιὸ εἰρηνευμένες. Ὁ κόσμος δὲν ἐνιζήθηκε καὶ πρὸ πάντων οἱ πολυθόρυβες ὁρμές, τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ τοῦ ἥρωος εἶναι τὸ περιτοιχισμένο πεδίου καὶ ἡ σινισταμένη, δὲ νικῶνται ποτέ· οἱ βίαιες καὶ θολωμένες αὐτὲς δυνάμεις, πού τὸν κατέκαψαν καὶ πού ἐνόμιζεν ὅτι εἶχεν ὑποτάξει, ξεπηδοῦν πάλι μὲ μιὰ μεγαλωμένη βία σὲ κύματα βορβορώδη πού παρασέρνουν τὴ θέλησιν· ἡ σκληρότερη μάχη θὰ δοθῇ γιὰ νὰ φτάσῃ τὴν τελευταία ὥρα. Τότε, στὸ τέρμα ἐνὸς ἀγῶνος σχεδὸν ἀπελπισμένου· τότε μόνο θ' ἀποκαλυφθῇ ἡ ἔννοια τοῦ ἀγῶνος πού βάσταζε ἀπὸ τὴν αὐγὴ· ὁ ἀγῶνας αὐτὸς προοτοιμαζε τὴν ἁρμονία· καθὼς ἡ πάλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους μέσα στὶς παλιὰς κοσμογονίας, ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἦταν ὁ ἴδιος μέρος τῆς ἁρμονίας. Ὁ θάνατος τοῦ Jean-Christophe δὲν εἶναι τέλος· τίποτα δὲν τελειώνει μ' αὐτόν· εἶναι μιὰ ὕστατη συγκέντρωσις, μέσα στὴν εἰρηνοποιὸν χαρὰ, ὅλων τῶν ἀντιφατικῶν φωνῶν πού ἀπὸ τὸ ψέλλισμα τῶν πρώτων κραυγῶν μᾶς ἔφεραν μέχρ' ἐδῶ. Ἐλευθερωμένες ἀπ' τὴ λυποθυμίᾳ τοῦ εἶναι, οἱ φωνές αὐτὲς θ' ἀπλοθοῦν μέσα στὴν ὁλοκοσμικὴ ἁρμονία.

Ἔτσι ὁ καλλιτέχνης προσέχει νὰ μὴν ἀπλοποιῇ καὶ φτωχαίνει τὸ χάος

(1) Les Amies, Le Buisson Ardent, La Nouvelle Journée.

πού είναι μιὰ ζωή. Πάντως ταξινομεῖ τις γόνιμες δυνατότητές της, υπογραμμίζοντας ἐκείνες πού, κατὰ τὴν ἡλικία, εἶναι οἱ κυριώτερες· τέτοια ἡ γενικὴ τάξις τοῦ βιβλίου. "Όσο γιὰ τὴν ἀμοιβαία σύνθεση τῶν μερῶν, ὁ συγγραφεὺς τὴν ὀρίζει μὲ τὸν ἐξῆς ὀρισμὸ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἥρωός του: «Σ' ὅλο τὸ μᾶκρος τῆς ζωῆς του, τὸ πνεῦμα του εἶχεν ὑποταχθῇ στὸ ρυθμὸ διαδοχικῶν ρευμάτων· ὁ νόμος του ἦταν νὰ περνᾷ μὲ τὴ σειρά ἀπὸ ἓνα πόλο στὸν ἄλλο, ἀντίθετο, καὶ νὰ γεμίζει ὅλο τὸ διάμεσο. "Ετσι, ἕως τὸ βράδυ ἐκείνο πού ὁ Jean-Christophe σύρεται πρὸς «τὴν εὐρυθμία, μέσα στὴν ἁρμονία, τῶν ἐλεύθερων παθῶν καὶ τῆς θελήσεως» στὴν «ἀκριβῇ ἰσορροπία τῶν ζωικῶν δυνάμεων».

"Όταν βλέπετε ἓναν ἄνθρωπο, τὸν ἐρωτᾶτε ἂν εἶναι ρομάν-τσο ἢ ποίημα; Μόλο τὸ κύρος τῆς εἰρωνικῆς αὐτῆς διαμαρτυρίας, μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε ποίημα, τὴ ζωὴ τοῦ Christophe καὶ τὸ ρομάντσο πού τὴ διηγεῖται, ἔτσι ὅπως προσπαθίσαμε νὰ πιάσουμε τὸ ρυθμὸ του. Ποίημα, καὶ ποίημα ἀνθρώπου σχηματισμένον ἀπὸ τὴ μουσικὴ. Τὸ κρυφὸ Εἶναι τοῦ συγγραφέως, ἡ μορφὴ τῆς σκέψεως του, τὸ ἔνστικτό του, οἱ τάσεις του ἐκφράζονται μέσα στὴν πνοὴ καὶ τὴν οὐσία τοῦ ἔργου (καὶ μὲς μορφῇ του πού εἶναι ἡ ζωντανὴ σάρκα τους). Ἔργο ἀνθρώπου πού πῆρε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του μὲ τὴ μουσικὴ καὶ μὲ τὴν ἄλλη ἐκείνη ὕψη τῆς μουσικῆς πού εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ ἀνθρωπίνου γίνεσθαι πού βαίνει, μὲ τὸν ἀγῶνα, πρὸς τὴν ἁρμονία— ρυθμὸς ἐπαναστατικὸς, μὲ τις μακρὺς ὑπόχωφες βλαστήσεις καὶ τις ἐξαφνικὲς ἀνθήσεις, πού εἶναι ὁ ἴδιος ρυθμὸς τῆς ζωῆς.

"Ό ποιητὴς δὲν ἐκγράσθηκε μόνο στὴν ἐσωτερικὴ σύλληψη τοῦ βιβλίου· οἱ συγγραφεῖς πού ζοῦν δυνατὰ μέσα στὸ ἔργο τους,—γνωστὴ εἶναι ἡ φράσις τοῦ Φλωμπέρ, τοῦ πιδὸς ζηλότυπου στὸ νὰ ἐπιφυλάξῃ τὴν ἀνέξαρτησίαν τῆς τέχνης του: "Ἡ Μποβαρύ, εἶμαι ἐγώ!—προσφέρουν πράγματι ἄθελα ἓνα μυστηριώδες μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τους μέσα στὰ ὄντα πού ἐμφυζοῦν. "Ό R. Rolland εἶναι παρὼν μέσα στὸν Christophe, παρὼν καὶ μέσα στὸν Olivier καὶ μέσα σ'ἄλλα πολλὰ πρόσωπα τοῦ βιβλίου, νέους καὶ γέροντες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες· ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμε μὲ ποιὰ ἔννοια καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ.

Ζήτησαν νὰ βροῦν διάφορες λύσεις αἰνιγμάτων μέσα στὸ ἔργο. Εὐκόλα μπορεῖ νὰ τις βρῇ κανεὶς ἀλλὰ ὅλες εἶναι ἀπαράδεκτες· θὰ ἦταν πολὺ ὀλιγότερο ἀπλὲς ἂν εἶχαν καμιὰν ἀξία, γιὰ τὸ συγγραφεὺς, τόσο γιὰ ν' ἀποφύγῃ λυπηρὲς διαμαρτυρίας ὅσο γιὰ νὰ κάμῃ τις ἀνακαλήψεις πιδὸ ἀπολαυστικῆς, θὰ εἶχε μπλέξῃ τὰ ἴχνη, ἂν εἶχε βασίσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πορτρέτων του πάνω σὲ μιὰ σκανδαλώδη περιέργεια. Ἡ ἀκρίβεια μάλιστα τῶν γραμμῶν πού εἶναι παρμένεες ἀπὸ συγχρόνους καθὼς ἀπὸ περασμένους καλλιτέχνες καὶ ἀναπαριστῶνται χωρὶς προσποίηση, μακριὰ ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς σταματήσῃ στὸ ἀδιέξοδο τοῦ ρομάντσου μὲ αἰνίγματα, θ' ἀρκοῦσε, ἂν ὅλη ἡ προσωπικότης τοῦ συγγραφέως δὲν διεμαρτύρετο ἐναντίον τῆς μηδαμνότητος μιᾶς παρόμοιας ἐρμηνείας, νὰ μᾶς δείξῃ φανερὰ τὸν ἴσιο δρόμο: μὲ τὴν ἐφευρετικότητά καὶ τὴν ἀθῶα ἀδιαφορία τῶν μεγάλων οἰκοδόμων, ὁ Rolland ἀρπάζει τὸ καλὸ ὅπου τὸ βρῇ· ὅσο χυπυπὲς καὶ ἂν εἶναι μερικὲς ὁμοιότητες, δὲν ἐπιτρέπεται σὲ κανένα ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸ του μέσα σ' αὐτές. Οἱ δανεικὲς γραμμὲς ἔγιναν πιδὸ πηλῆμα του, καὶ δὲν ἀνέχουν σ' ἐκείνους πού τις ἐδάνεισαν, ἀλλὰ

στό καινούργιο ὄν ποῦ δημιούργησε ὁ συγγραφεὺς, λυώνουν καὶ παρασφύονται μέσα στοῦ αὐτόνομου ρεῦμα τῆς νέας ζωῆς.

Στὸν ἴδιο Christophe ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ παρατηρήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πολλὰς ὁμοιότητες μὲ τὸν Μπετόβεν: ἀνατολήσεις σὲ μεγάλες γραμμὲς ἢ μικρὲς λεπτομέρειες, ἢ ἀμβροσιαὴ καταγωγὴ, ἢ γέννησις στὴ Μπόνν, ἢ οἰκογενειακὴ λατρεῖα γιὰ τὸν Ναπολέοντα, τὸ φυσικὸ πορτρέτο.. ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ Christophe συγγενεῖ μὲ τὴν μορφὴ τοῦ Χέντελ ἢ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Γκλόυν. Καὶ εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης ὅτι μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν ἥρωα παιδί περιέχει φράσεις κατὰ γράμμα τοῦ μικροῦ Μπετόβεν καὶ δὲν εἶναι ὀλιγότερον ἀλήθεια ὅτι, ὅπως ἀπὸ τὸ βίο τοῦ Μότσαρτ ἢ τοῦ Μπετόβεν, μερικὰ ἐπεισόδια τοῦ ρομάντσου ἔρχονται κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν ἀνεκδοτικὴ ἱστορία τοῦ Οὕγκο Βύλφ, ἢ τοῦ Βάγκνερ, ἢ τοῦ Νίτσε, ἢ τοῦ Ρίχαρτ Στράους, ἢ καὶ πολλῶν ἄλλων. Πράγματι ὁ Christophe γεννήθηκε ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους καθὼς ἡ τέχνη του εἶναι γεννημένη ἀπ' ὅλους αὐτοὺς, ἀλλὰ ἡ τέχνη του εἶναι δική του καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι κανεὶς ἀπ' αὐτούς· εἶναι ὁ Christophe. Γιὰ ἓνα καλλιτέχνη ἀπασχολημένο μ' ἓνα ἔργο τῆς πνοῆς τοῦ Jean-Christophe, ἡ μοναξιά εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἀγαπητὴ σύντροφος. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀντισήκωμα μελαγχολικὰ εἰρηνικό, γιατί ἡ σκέψις ἑνὸς τέτοιου ἔργου δὲν μπορούσε νὰ γεννηθῇ παρὰ σὲ μιὰ ψυχὴ ποὺ ξεσχίζει τὸ αἶσθημα τῆς ἀνίλεως μοναξιάς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης, ἔγραψε ὁ Rolland ἔξ ἀφορμῆς τοῦ Βάγκνερ καὶ σχολιάζοντας μερικὰ παράπονα, γεμίματα ἀπελπισμένης πικρίας, τοῦ μουσικοῦ ποὺ ἐγνώρισε τὴν πιδὸ θριαμβευτικὴ δόξα, ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης εἶναι ν' ἀντιζαταστάσῃ ὅ,τι λείπει στὸν καλλιτέχνη. Ἡ φράσις αὐτὴ πηγαίνει θανατῶσα στὸν Jean-Christophe καὶ μὲ τὸ φῶς τῆς θὰ καταλάβωμε πὼς ὁ Christophe εἶναι ἐπίσης ὁ Romain Rolland. «Ὅ,τι λείπει στὸν καλλιτέχνη»... Πολλὰ λείπουν ἀπὸ μιὰν ἀχόρταστη ψυχὴ περισφυγμένη στὸ βραχὺ διάστημα μεταξὺ τῆς γέννησης καὶ τοῦ θανάτου (1) καὶ περισφυγμένη μέσα στὴν τραγικὴ ἀπομόνωση τοῦ ατόμου μέσα στοὺς ἀπειραριθμοὺς ἀνθρώπους. Ἡ δοκιμὴ τραγικὰ ἀπελπισμένη καὶ αὐτὴ, νὰ γεμίσῃ τὸ ἀτέραντο ἄδειο, αὐτὴ εἶναι ποὺ προσδίνει τὴν ὁρμὴ τους στὰ ἔργα τῆς ἡρωικῆς τέχνης. Ὁ Christophe εἶναι μιὰ φωνὴ γιὰ «ν' ἀντιζαταστήσῃ ἔκεινο ποὺ λείπει» καὶ ὁ Olivier ποὺ θέλησαν κάποτε καὶ ὄχι ἀδίκως ν' ἀντιτάξουν στὸν Christophe ὡς τὸ συμπλήρωμά του (ὁ Olivier, μιὰ ἄποψις τοῦ Rolland· ὁ Christophe μιὰ ἄποψις ἐκείνου ποὺ ὁ Rolland θὰ ἠθέλε νὰ εἶναι) ὁ Olivier εἶναι καὶ αὐτὸς μιὰ φωνή. Δὲν πάει κανεὶς πρὸς τὰ παρὰ στηριζόμενος στὸν ἑαυτό του. Πῶς ὁ Romain Rolland δὲν θὰ ἐπεριγράφετο μέσα στὰ πρόσωπα τῶν ἔργων του καὶ προπάντων μέσα στὸν Christophe ποὺ ἡ ψυχὴ του στεγάζει ἓνα κόσμος; Μπῆκε ἐκεῖ μέσα ὁλόκληρος. Ἐξέφρασε πόσο ἀνάγκη εἶναι νὰ δοθῇ ἔτσι ὁλοκληρωτικὰ ὁ συγγραφεὺς, μέσα σὲ μιὰ φράση τῆς Foire sur la place (2). «Γιὰ νὰ δημιουργήσῃ, ὅπως ἀρμόζει στὸ μεγαλοφυῆ, ἓναν κόσμον πλήρη, συνθεμένο ὁργανικὰ σύμφωνα μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς τοῦ νόμους πρέπει νὰ ζήσῃ ἐκεῖ μέσα ὁλόκληρος. Ἕνας καλλιτέχνης δὲν εἶναι ποτὲ ὁλομόναχος». Δὲν πρόκειται ν' ἀναζητηθῇ ἂν ὁ συγγραφεὺς συμμερίζεται τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ἰδέες τοῦ ἥρωος.

(1) «Οἱ δύο ἄβυσσοι, πρὶν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴ ζωὴ», ἔγραψε ὁ συγγραφεὺς σ' ἓνα ἀνέκδοτο πρόλογο.

(2) 3ος τόμος τοῦ Jean Christophe.

Θά ἦταν τόσο ἀδιάρκτο καὶ μάταιο ὅσο ἡ προσπάθεια νὰ κολληθοῦν γνωστὰ ὀνόματα ἐπάνω στὰ δευτερεύοντα πρόσωπα. Μὲ πῶς χωρὴ καὶ βαθειὰ σημασία μιλώντας γιὰ τὸν Christophe, ὁ Ρολλάν μιᾷ γιὰ τὸν ἑαυτό του, ὅχι ταντότης μεταξύ τῶν δύο ιδιοσυγκρασιῶν,—ἀλλὰ ὁ τρεπὸς αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Jean-Cristophe Krafft, ἦλθε πρὸς τὸν Ρολλάν. Θά μπορούσε νὰ βρῇ κανεὶς εἶδος ὁμολογίας σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου του: στὸν Προλόγο τῆς 2ας ἐκδόσεως τοῦ Θεάτρου τοῦ Λαοῦ (1), ὅπου ζητᾷ τὴν ἐπιείκεια τῶν ἀναγνωστῶν, του γιὰ «τὴν πολεμικὴ φύση του, τὴν ἀδιαλλακτηκότητα του μέχρι πάθους καὶ τὴ μαρινώδη ἀγάπη του γιὰ τὴ δικαιοσύνη ποὺ θέλει ὅλα νὰ ζημιώσει γιὰ ν' ἀνοικοδομήσῃ ὅλα»,—οἱ ἰδιότητες αὐτὲς μήπως δὲν ἀνίζουν στὴ νεανικὴ ἡλικία τοῦ Christophe; Καὶ ἡ γαλήνια ὀριμότης τοῦ ἥρωος δὲν προανήγγελε μερικὰς ἀπόψεις τῆς τωρινῆς σκέψεως τοῦ συγγραφέως;

Ἐπεὶ ἅπ' αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπαναλάβουμε τὸ ἐξῆς κύριο σημεῖο τῆς ζωῆς: ὁ Christophe εἶναι ὁ Christophe. Οὔτε σιὰ, οὔτε σύμβολο, νόημα, ἰδέα: ἀλλὰ ὁ Christophe, ἓνας ἄνθρωπος. Ἡ ζωὴ αὐτὴ ἐξάλλον, ὅπως προσπαθήσαμε ν' ἀκολουθήσωμε τὴν καμπύλη τῆς, ἐγγυάτο ὅτι δὲ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνα ψεύτικο κατασκευάσμα, ἓνα ψηφιδωτὸ ἀπὸ στοιχεῖα ἐξωτερικὰ τοποθετημένα τόνα δίπλα ἀπὸ τ' ἄλλο: εἶναι ὀργανωμένη ἀπὸ τὴν ἐξάπλωσιν ἀρχῶν ποὺ πρέπει ν' ἀγωνιστοῦν τὰ μὲν ἐναντίον τῶν δέ,—καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ ἐναντίον τοῦ περιβάλλοντός του,—ἀγωνίζονται γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἐσωτερικὴν τους ἁρμονία καὶ τὴν ἁρμονία τους μέσα στὸν κόσμον· οἱ ξένες εἰσφορὲς δὲ θὰ ποῦν μέσα στὸν ὀργανισμό παρὰ λυωμένες, ἀφοῦ μεταμορφωθῶν μέσα ἐκεῖ καὶ πάθουν τὴ βαφὴν του, τὴ ζωικὴ ψυχὴ του. Τὸ μυστικὸ αὐτὸ τῆς ἐνότητος ποὺ κόβει τίς κλωστὲς ποὺ εὐνδεναν τὸ ἔργο μὲ τοὺς δημιουργοὺς του, σώζει τὴν αὐτονομία του, καθὼς θὰ τὸ δοῦμε νὰ σώζῃ τὴν ἐλευθερία του ἐναντίον τοῦ μοιραίου τῶν παθῶν ἢ τῶν εἰσβολῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Κι ἅπ' αὐτὸ τὸ μυστικὸ καταλαβαίνομε ἐπίσης τί εἶδους εἶναι ὁ ρεαλισμὸς τοῦ Jean-Christophe καὶ πὼς ἓνα κανόνα ἀκολούθησε ὁ συγγραφεὺς, νὰ ζητᾷ πάντα τὴ ψυχολογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀλήθεια, μὲ κίνδυνον νὰ διαταράξῃ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν λεπτομερειῶν.

Ἄν θυμηθοῦμε τὴν ἄποψη ἐξείνῃ τοῦ Θεάτρου τοῦ Rolland ξέρομε μὲ πῶς τόλμη μπορεῖ καὶ διαθέτει τὴν πραγματικότητα τόλμη ἐπικίνδυνη καὶ ποὺ θὰ ἦταν ἀπρονοησία νὰ τὴν πύρην κανεὶς ὡς ἐπὶδειγμα· γιατί θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ἀνούσιες φαιδρότητες τοὺς συγγραφεῖς ποὺ δὲ θὰ κατεῖχαν μιὰ ἱστορικὴ γνώση ἐξαιρετικὰ ἐκτεταμένη καὶ στερεά, τὸ χάρισμα πλατεῖν ἀπόψεων τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου, τὴ δυσκολία στὴν ἐκτίμησιν μιᾶς γερῆς ὀρθοκρίσιμης καὶ μιᾶν ἀλάνθαστῃ ἀφῇ, ἀρετὲς σπάνιες καὶ σπάνια ἐνομήνες. Μέσα στὸ Jean-Christophe τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πρὸ πάντων αἰσθητὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ χρονολογία τοῦ ρομάντσου· ὁ συγγραφεὺς ἐμοίρασε μέσα σὲ μιὰν ἀρκετὰ μακρὰ ζωὴ ἀνθρώπου μιὰ αἰσθητικὴ καὶ κοιτικὴ ἠθικὴ ποὺ ἀναφέρεται στὰ τριάντα προπολεμικὰ χρόνια τὸ περισσότερον· γιαντὸ ἀναγκάστηκε κατόπι, γεγονότα ποὺ στὴν πραγματικότητα ἐπῆρξαν σύγχρονα, ν' ἀπομακρύνῃ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ πῶς πολλὴ ἀκόμα νὰ τὰ σκιασῇ μὲ κάποια ἀοριστία. Κάποτε μάλιστα, ἡ προσωπικὴ ἱστορία τοῦ Christophe θολώνεται ἀπὸ κάποια ἀσάφεια· ἐπιπρόσθεσις χαμακτῆρων ποὺ ἀνίζουν σὲ διάφορες ἡλικίες, ξαφνικὰ γεράσματα, ἑλλειψεις ἀναλογίας μεταξύ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς ὑπαρχῆς του... Καὶ αὐτὸ δυσχο-

(1) Théâtre du Peuple, μελέτη ἐνὸς Θεάτρου γιὰ τὸ λαὸ, Ollendorff, τελευταία ἐκδοσις.

λώτετρα δικαιολογείται, γιατί μπορεί νά σταματήσει τὸν ἀναγνώστη τὸ αἶσθημα τῆς ἱστορικῆς πιθανοφάνειας.

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἀπροσδιορισία ἢ αὐτὴ ἡ περιφρόνησις τῆς χρονολογίας δὲ στενοχωροῦν τὸ σύνολο τοῦ ἔργου· θὰ εἶναι, ὅσο πάει, ὀλιγότερο αἰσθητὲς, καθόσον ὁ χρόνος θὰ ἔχῃ ἐνώση ἢ κατατάξῃ μὲ ἄλλο τρόπο διαδοχικὰ γεγονότα ποὺ οἱ σύγχρονοι ξαφνίζονται νὰ τὰ βλέπουν κοντὰ ἢ χωρισμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὁ Ρολλάν δὲν ἔγραψε ἓνα ἱστορικὸ διήγημα, καὶ τὸ ἐλάττωμα, ἂν ὑπάρχῃ, τῆς χρονολογικῆς ἀκριβείας, δὲ σημαίνει τίποτε πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴ ἀκριβοῤῥεξία ποὺ θὰ ἦταν, μέσα σένα τέτοιο ἔργο, μιά λεπτόλογη ὑποταγὴ στὰ περαστικὰ γεγονότα.

Θὰ μπορούσε νὰ θίξῃ καινὲς ἐδῶ ὁλόκληρο τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας μέσα στὴν τέχνη. Ἄν διάφοροι κριτικοὶ ἐνόμισαν ὅτι ὁ Ρολλάν φέρεται βίαια μὲ τὴν πραγματικότητα γιατί ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα τεχνιτὸ ἥρῳα γιὰ νὰ ντύσῃ ἰδέες καὶ ὑποστηρίξῃ συστήματα, δὲν εἶδαν ὅτι, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὰ πρόσσωπά του εἶναι ζωντανὲς ὑπάρξεις, δὲν πολυστοίχονται γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ ἄλλου κόσμου, τοῦ κόσμου τῶν ζωντανῶν ἀπὸ τὸν ὁποῖο βγαίνουν· καὶ ἂν δὲν τὸ εἶδαν εἶναι γιατί ἴσως ἐγγελάσθηκαν ἀπὸ τὸν ἰδεολογικὸ πλοῦτο τοῦ ἔργου. Θὰ ὑπενθυμίσω τὴ φράση τῆς Foire sur la Place ποὺ ἐδιαβάσαμε πρὸ ὀλίγου: «Γιὰ νὰ δημιουργήσῃ, ὡς ἀρμόζει στὴ μεγαλοφυΐα, ἓνα κόσμον πλήρη, ὁργανικὰ συνθεμένο σύμφωνα μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς τοῦ νόμους, πρέπει νὰ ζήσῃ ὁλόκληρη μέσα ἐκεῖ». Ὁ Ρολλάν, ζώντας «ὁλόκληρος» μέσα στὸν κόσμον αὐτὸν ποὺ γεννήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο, μὲ τί τρόπο θ' ἀπολησμονοῦσε τὴ διάνοιά του, τὴν περιέργειά του, τὴ δρᾶσή του, τὴν εὐρύτητα τοῦ πνεύματός του; Εἶναι χωρὶς ἄλλο ἐπιζίνδυνο (ἀλλὰ οἱ συγγραφεῖς μας δὲν ἔκαμαν κατάχρησιν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο) νὰ σκηνοθετήσῃ, μέσα σένα ἔργο τέχνης, ὄντα ἐξαιρετικῆς διανοίας, τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς θὰ παρσύνετο νὰ χάμῃ χήρηνες τῶν θεωριῶν του. Ὁ Ρολλάν σώζεται ἀπ' αὐτὸ τὸν κίνδυνον γιατί δὲν τρέφει πρὸς τὴν διάνοιαν τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἀφελοῦς καταλήξεως ποὺ κάνει μερικοὺς καλλιτέχνες νὰ πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ γυλάξουν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους ἓνα τέτοιο σπάνιο θησαυρὸ· ἔχει τὸ πνεῦμα ἀρκετὰ ἐλεύθερο καὶ ἀρκετὰ πλατὺ γιὰ νὰ ξέρῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνα μόνο εἶδος διανοίας ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ προσαρτήσῃ στὸν ἑαυτὸ του μὲ κάθε θυσία. Ὅτι μέσα στὸ Jean Christophe, ὑπάρχουν πολλὲς ἰδέες καὶ ἀγῶνες ἰδεῶν, αὐτὸ γίνεται ἀκριβῶς γιατί ἀνήκουν, ζωογονημένους ἀπὸ αὐτόνομο ρεῖμα ζωῆς, στὰ πρόσσωπα ποὺ τὶς ἐκφράζουν, καὶ ὅχι στὸ συγγραφέα ποὺ δὲ θὰ εἶχε παρὰ νὰ τραβᾷ τὰ σχοινιά τῶν ἀνδρεικέλων του· ὁ Ρομαίν Ρολλάν, ὁ Jean-Christophe Krafft ἔζησαν ἴσως μὲ τοὺς ἴδιους πόθους, ἀλλὰ οἱ ἰδέες τοῦ Christophe τοῦ ἀνέκουν. Εἶναι ἀλήθεια, καὶ ἴσως αὐτὸ τὸ σημεῖο χωρὶς ἄλλο νὰ ἐξεγέλασε τοὺς κριτικούς, ὅτι ὁ Christophe εἶναι «ἓνας ἥρως.»

Ὁνομάζομε τέχνην ἥρωικήν, τόσο μιά τέχνη ἐλευθερωτική, καθαρίζοντας μὲνα τρόπο τὴν ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνη ἀπὸ τὸ ἀνησυχαστικὸ σάλεμα τῶν ὀνείρων ποὺ ζοῦν μέσα τῆς ἓνα εἶδος ζωῆς ἐμβρυώδους, ὅσο μιά τέχνη ἀνικανοποίητη ποὺ σπηρουνιάζει μιά ἀνάγκη ἀπείρου κατακτήσεως τῆς παγκοσμίου ψυχῆς.

Κάτω ἀπὸ τὶς ἀπόψεις αὐτές, ὁ ἥρως δὲ συνδέεται μὲ τὸν ἴδιον κόσμον παρὰ «ὡς ἐκ περισσοῦ». Ἀνώμαλοι ὄροι τοῦ γήινου πεπρωμένου τοῦ μπορεί

νά ἀτσαλώσουν καὶ νά ὑπερεθίσουν τὸν ἥρωισμό (καθὼς ἐπίσης νά τὸν σπάσουν ἢ νά τὸν ξετανίσουν), ἀλλὰ δὲν γίνεται ἤρως παρὰ μὲ τὴν ψυχὴ, μὲ τὴ θέληση, μὲ τὴ δύναμη ποὺ εἶναι μέσα του. Ἄν λοιπὸν ὀνομάσουμε τὸν Christophe ἥρως, εἶναι ὀλιγότερο γιατί ὑπῆρξε μεγάλος μουσικὸς ποὺ ἔφτασε σὲ μεγάλη δόξα μὲ μεγάλον ἀγώνα, παρὰ ἐξαίτιας μερικῶν οὐσιωδῶν ἀρετῶν, ἀρετῶν ποὺ θὰ ἐνεργοῦσαν μέσα του ὅποιοδῆποτε ἄλλον ρόλο καὶ ἂν τοῦ ὄριζε ἡ τύχη.

Τὸ βαθύτερο ἥρωικὸ αἰσθημα στὸ Jean-Christophe, εἶναι ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ χαρὰ τῆς δημιουργίας. Δὲν δημιουργεῖ κανεὶς ἀναγκαστικὰ μόνον ἔργα τέχνης ἢ ἄλλα λαμπρὰ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ πρὸ ταπεινῆ ζωῆ, ἂν δὲν εἶναι μιὰ ἀσυνείδητη φρενοζωή, ἀποτελεῖ μιὰ διαρκῆ δημιουργία. Ἀλλὰ ἡ πρὸ ταπεινῆ δημιουργία εἶναι μιὰ κυριαρχίης τοῦ κόσμου, εἶναι ἓνας θρίαμβος, στιγμιαίος ἀλλ' ἀπόλυτος, ἐπάνω στὶς δυνάμεις τῆς ἀδρανείας καὶ τοῦ θανάτου ποὺ φράζουν τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, εἶναι ἓνας θρίαμβος πάνω στὸν ἴδιο τὸ θάνατο. Χαρωπὸς κυριαρχὸς τοῦ κόσμου, τέτοιος εἶναι ὁ Christophe, καὶ ἐννοεῖ κανεὶς ἐδὼ πὼς ὁ δημιουργὸς του Πολλὰν εἶναι μεγάλος δημιουργώντας τὸν τέτοιο. Μόνον ποὺ δὲν πρόκειται, ἐννοεῖται, γὰ ἀίμοβόρα κατάρκτηση ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐκπάζει τὴ λεία του καὶ τὴν καταστρέφει δὲν κατακτᾷ τὸν κόσμον παρὰ «ὥς ἐκ περισσοῦ» καί, ἐκεῖνο ποὺ θέλει πρὸ πάντων νά κυριαρχήσῃ καὶ κυριαρχεῖ πρὸ πάντων, εἶναι ὁ ἑαυτὸς του. Ἔτσι ἐκτελεῖ τὸ ἥρωικὸ πεπρωμένο του ὑπακούοντας σὲ ὅτι ὀνομάζει «τὴ σκληρὴ ἐκείνη δύναμη νά εἶμαι ὅτι πρέπει νά εἶμαι, ἢ ἂν ὄχι, ν' ἀποθάνω μέσα στὴ ντροπὴ καὶ τὴν ἀηδία τοῦ ἑαυτοῦ μου»: φωτισμένη ὑποταγὴ στὶς μεγάλες ἐνστικτώδεις δυνάμεις, δημιουργικὲς τοῦ εἶναι, καί, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, κυριαρχίης τῶν—ἐντὶ ἀνταλλαγῇ.

Ἡ κυριαρχία αὐτή, στὶς στιγμὲς τοῦ ἀπολύτου ποὺ μπορεῖ καὶ τὴν φτάνει κανεὶς, νιστᾷ καὶ αὐτὸ τὸ θάνατον εἶναι ἡ δρᾶσις, πρόκλησις κατὰ τοῦ μηδενός. Κοινωνεῖ μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ αἰωνιότης, ὅπως τὴν φαντάζονται συνήθως, στάσιμη, εἶναι ἓνα εἶδος μηδέν, ἀπάθεια καὶ ἀκίνησις ὁλοκληρωτικὲς (ἀκατανόητη γὰρ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, λέξις μόνον) ἀλλὰ γνωρίζομε ὅτι ὁ Πολλὰν, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ναυοιραλιστὲς φιλόσοφοι, φαίνεται νά τὴ θεωρεῖ τουναντιὸν ἀπὸ τὴν ἀποψὴ ἀδιάκοπης κινήσεως, παραγωγικῆς ἀκατάπαυστα δράσεως, ἀκράτητῃ ἀνανέωσις ὅλων τῶν ζωικῶν ἐνεργειῶν. Ὅχι μόνον ἡ ἥρωικὴ κυριαρχία κοινωνεῖ μὲ τὸ κῆμα αὐτὸ τῆς αἰωνιότητος, ἀλλὰ δὲν ἀποκτᾷ σημασίαν παρὰ μὲ τὴ συμμετοχὴ αὐτῇ· ἀλλοιωτικὰ, ἢ πρᾶξις, μὴ παράγοντας τίποτε, κλειστὴ μέσα της, δὲν θὰ ἦταν κίνησις, θὰ ἦταν μηδέν, δὲν θὰ ἦταν πιά ἡ πρᾶξις. Ἡ ἥρωικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀδιάκοπη ἀνανέωσις τοῦ κόσμου, ὅλων τῶν κόσμων, τῶν κόσμων ποὺ ἀποτελοῦν οἱ λαοὶ καὶ οἱ φυλές, τῶν κόσμων ποὺ εἶναι τὰ ἄτομα καί, πρῶτος, ὁ ἥρως δέχεται νά εἶναι μιὰ συνέχεια θανάτων καὶ ἀναστάσεων: «Ντροπὴ, λύπες, πίκρες, ἀπεχάλυπταν τώρα τὴ μυστηριώδη ἀποστολή τους: εἶχαν ἀποσυνθέσει τὴ γῆ καὶ τὴν εἶχαν γονιμοποιήσῃ τὸ γενεὶ τοῦ πόνου, σχίζοντας τὴν καρδιά, εἶχεν ἀνοίξει νέες πηγὰς ζωῆς... Μιὰν ἄλλη ψυχὴ γεννήθηκε». Ὅταν ὁ Jean-Christophe ἐννόησε τὴν ἀποκάλυψη αὐτῇ, εἶχε πιά γηράσει ἀφ' οὗ ὑπέστη τὸ τρομερότερον χτύπημα· ἡ καινούργια ἀναγέννησις θὰ εἶναι γι' αὐτὸ «πρὸ ζωῆς καὶ πρὸ χαρούμενης. Καὶ διακρίνομε τότε τοὺς δρόμους τῆς ἀγιοσύνης μέσα στὸν ἥρωικὸν κόσμον: ὁ ἀγὼνας καὶ ὁ πόνος· ὅχι ὁ μανιακὸς περιεκλωμὸς μέσα στὸν ἀγὼνα γὰρ τὸν ἀγὼνα, οὔτε ὁ

άσκητιζὺς πόνοσ, άγαπητὸς γιά τήν άποσκήλρωση καί τή νέκρωση· ὁ άγώνας γιά τήν άπολευθέρωση καί τήν έκπλήρωση τῆς ζωῆς, ὁ πόνοσ ποὺ γίνεται άποδεχτὸς κι άγαπητὸς γιαιτὶ γεννᾷ τὴ χαρά.

«Πρέπει ὅλα νὰ τ' άγκαλλιᾷζουμε, καί γενναῖα, χαρούμενα, νὰ ρίχνουμε μέσα στοῦ άναμμένο λυθῖμα τῆς καρδιᾶς μας καί τίς δυνάμεις ποὺ άρνοῦνται καί τίς δυνάμεις ποὺ βεβαιώνουν, ἐχθρικές καί φίλες, ὅλο τὸ μέταλλο τῆς ζωῆς». Οἱ γραμμὲς αὐτῆς, στίς ὁλωσδιόλου τελευταῖες σελίδες τοῦ ἔργου, συμπληρώνουν τὸ ὄραμα τοῦ ἡρωικοῦ κόσμου. Ἡ ἐξέγερσις δὲν εἶναι παρὰ ἡ άποψις μιᾶς στιγμῆς, καί ἔνα ἀπὸ τὰ ὑλικά τῆς άποδοχῆς τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τοῦ κόσμου—χωριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τοῦ κόσμου—γιά τὴν άνανέωση τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τοῦ κόσμου. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἥρωος, τὸν ἐγνωρίζαμε ἤδη, ἐσημείωσε τὴ ροὴ τῆς ιστορίας του ὅπως ἐκτείνεται στοὺς δέκα τόμους τοῦ βιβλίου: τὸ βιβλίον καί ὁ ἥρωσ, ἡ σάρκα καί ἡ ψυχὴ, ἔνα ὅμοιο ὄν.

Ἕνας ἥρωσ; Δὲν βλέπομε σ' αὐτὸν τὸν αντιπρόσωπο ἑνὸς ἐπιγείου πεπρωμένου ἐξαιρετικοῦ, ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, μπροστὰ στίς ιδιότητες τοῦ ἡρωισμοῦ ποὺ προσπαθήσαμε νὰ περιγράψουμε, δὲν διακρίνομε στήν ψυχὴ του, μιὰ ψυχὴ ἐξαιρετικὴ.

Υπάρχει χωρὶς ἄλλο ἡ μυστικὴ ἐκείνη ἐπίδρασις τοῦ εἶναι—ἄνθρωπος ἡ λαὸς,—ἀπὸ τίς άγνωστες δυνάμεις, τὼν ὁποίων τὸ Θέατρο καί ὁ Βίος τῶν Ἑνδόξων Ἄνδρῶν μᾶς ἔδωσαν ἐκπληκτικὰ παραδείγματα. Ἀλλὰ τὸ εἶναι ἦταν καμωμένο ἀπὸ τὴν κοινὴ οὐσία, ἀπὸ τὴν κοινὴ ἄργιλον μόνο, ἡ γῆ άνασκάφτηκε, μὲ τὴ θέληση καί τὸν πόνο, γιά νὰ δεχθῇ τὴ σπορά.

Τὸ ἡθικὸ μεγαλεῖο τοῦ Jean-Christophe βρίσκεται ἐδῶ. Ὁ ἥρωσ ποὺ ἔχει μιὰ ατομικὴ ζωὴ παράφορη, ποὺ φωτίζει ἡ μεγαλοφυΐα,—μολοταῦτα, δὲν εἶναι παρὰ ὁ ἥρωσ ποὺ φέρουν «ἐν δυνάμει» ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μέσα τους· καί δὲν εἶναι ὁ ἥρωσ παρὰ ἀκριβῶς γιά τὴ ζωηρὴ προσωποποιότητά του καί γιαιτὶ εἶναι ὁ κορυμμένος ἥρωσ μέσα σὺλους τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ἕνας ἥρωσ γιά ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Κανένα ἄλλο ἡθικὸ μάθημα δὲ βγαίνει ἀπὸ τὸ ἔργο, ἀλλὰ αἰσθάνεται κανεὶς τὸ ὕψος του καί καταλαβαίνει τὴν πλάνη ἐκείνων ποὺ προσῆσαν στοῦ Jean-Christophe,—εἴτε ὅτι εἶναι ἡθικολόγο βιβλίον,—εἴτε ὅτι εἶναι ἀνήθικο ρομάντσ· ἂν καί ἀντιφατικῆς οἱ δύο αὐτῆς κατηγορίες ἔχουν τὸ ἴδιο λάθος ὡς ἀφετηρία: ὅτι δηλαδὴ ὁ Christophe, ἤλθε νὰ φέρῃ θεωρίες καί λύσεις. Δὲν φέρνει παρὰ τὴ ζωὴ του καί τὴν προσπάθειά τῆς ζωῆς του,—τὴ ζωὴ του καμωμένη ἀπὸ τὴν ἴδια ὕλη ὅπως ἡ κοινὴ ζωὴ τὼν ἀνθρώπων, περιστρέφοντας διὰ μέσου τόσων τοπειῶν τὸ βόρβορο καί τὸ φῶς τὼν κομμάτων της,—ἡ ἡρωικὴ τῆς προσπάθειά, ἡ προσπάθειά τῆς καμωμένη ἀπὸ τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη θέληση καί ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ προσπάθεια ὅλων τὼν ἀνθρώπων. Ὁ Christophe, ὁ μεγαλύτερος ἐρημίτης τὼν ἡρώων, εἶναι ὁ ἥρωσ τῆς Δημοκρατίας, μὲ τὴ σημασία ποὺ δίνει ὁ Οὐίτμαν στὴ λέξη.

Ἐντοῦτοις ὁ Christophe ὡδεγεῖται ἀπὸ τὴ μοῖρα τοῦ ἐνστίχτου του καί ἀπὸ τὸ πεπρωμένο του. Τὴ μοῖρα αὐτὴ τὴν ἀδιάφορη γιά τὸ καλὸ ἢ τὸ κακὸ, πῶς νὰ τὴ κτιᾷξῃ κανεὶς ἢ νὰ στρέψῃ σὲ ἄλλη διεύθυνση; Ὑπάρχει τίποτε τὸ ὀλιγώτερο κοινωνικὸ, τὸ περισσότερον ἐξαιρετικὸ;

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς ἑνὸς ατόμου δὲν τοῦ ἀνήκουν· ἀλλὰ τοῦ ἀνήκουν σὲ μεγάλο μέρος οἱ ἀντιδράσεις, ποὺ αὐτὰ θὰ προκαλέσουν μέσα στήν ψυχὴ του· οἱ ἀντιδράσεις αὐτῆς παίρνουν τὸ κομμάτι τῆς ψυχῆς

πολύ περισσότερο παρά τὰ γεγονότα, πού τις παρήγαγαν· καὶ ἐκεῖνο πού ενεργᾷ μέσα μας, ἐκεῖνο πού εἴμαστε ἐμεῖς, εἶναι ἡ προσωπικὴ μας ἀντίδρασις στὰ ἑξωτερικὰ γεγονότα, ὅχι τὰ γεγονότα αὐτὰ πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ γνωρίσῃ κατευθεῖαν. Ὁ γενικὸς τόνος τῆς ψυχῆς τοῦ ὁποῖου ἡ θέλησίς μας προσδιορίζει τις κατοπινὲς ἀλλαγές καὶ πού εἶναι ἡ μεγάλη δημιουργὸς τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς—εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἀναδυομένη ἔτσι μέσα σ' ἓνα ἠθικὸ κόσμο ὅπου ἓνα ἀμείλικτο πεπρωμένο ἐφαίνεται νὰ κυριαρχῇ. Βέβαια ἡ διαδογὴ τῶν γεγονότων ἔχει ἐπάνω της ἓνα μέρος ἐπιρροῆς (ἐξαίροντας, εἰρηνεύοντας, ἢ τριβώντας καὶ σπάζοντας τὴν ψυχὴ), τὰ θαύματα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος ἢ ἀνανδρίας μαρτυροῦν ὅτι τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι μικρὸ. Ὅταν θὰ παρατηρήσωμε μερικὲς ἐποχὲς τῆς ζωῆς τοῦ Christophe,—ἐπεισόδια πού φαίνονται ν' ἀλλάζουν ὁλοσδιόλου τὸ εἶναι του, θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι πέρα-πέρα ἄλλη παρ' ὅτι ὑπῆρξαν, ὁ ἥρωας δὲν θὰ ξαναῤῥισκε τὸν ἑαυτό του, στὸ τέλος αὐτῶν τῶν ἐποχῶν, πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον πού γνωρίζομε. καὶ μάλιστα, ἀπὸ τὸ τέλος τῶν προηγουμένων περιόδων, ἓνας καλὸς παρατηρητὴς θὰ μπορούσε, σχεδὸν ἀσφαλῶς, νὰ προδῇ, πῶς δὲν ἦταν στὸ τέλος τῆς κατοπινῆς περιόδου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐνδιάμεσα ἐπεισόδια: ἀπόδειξις, ὅχι τοῦ τεχνητοῦ τοῦ χαρακτηριστοῦ Christophe ἀλλὰ τουναντίον τῆς ὀργανικῆς του ἐνότητος· δὲν ἀναπτύσσεται μὲ τὴν ἑξωτερικὴ λογικὴ τοῦ ἀρχιτέκτονος, ἐξελίσσεται σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἡλογικὴ τῆς φύσεώς του. (Θα μπορούσε νὰ ἔχῃ κανεὶς, μὲ μίαν ἄλλη μέθοδο, τὸ αἶσθημα τῆς ἀφομοιώσεως αὐτῆς τῶν γεγονότων, ἀπὸ τὴν αὐτονομία καὶ ἐλευθερία τοῦ ατόμου, παρατηρώντας τὴν ἀρίθμητὴ ποικιλία τῶν ἀντιδράσεων πού τὸ ἴδιο συμβὰν προκαλεῖ σὰ διάφορα πρόσωπα πού ἐνδιαφέρει).

Ὅτι εἴπαμε γὰρ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἐλευθερίας μέσα σ' ἓνα κόσμον κυβερνημένον ἀπὸ τις μοίραις δυνάμεις, θὰ μπορούσε νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ νὰ συμπληρωθῇ παρατηρώντας τὸ λόγον προσὰτὸ ἔνατιζο: ὁ Christophe δὲν ἀρνεῖται καμμιὰ ἀπὸ τις στοιχειώδεις δυνάμεις πού τοῦ ἐδόθησαν γὰρ νὰ χρίσῃ τὸ πεπρωμένον του, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται ἐπίσης κανένα ἀπὸ τὰ ὅπλα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ὑποτάξῃ τις δυνάμεις αὐτές. Καὶ τὸ συγγραμμικὸ καὶ μεγαλειώδες θέαμα τῶν κρισίμων ὥρων του θὰ εἶναι, ὅταν θὰ τὸν βλέπομε, τότε ἀκριβῶς θὰ προσκολλᾶται πιὸ στενὰ στὴν ἐλευθερίαν του καὶ στὸ πνεῦμα του, ὅταν βρίζεται κλημένος στὸ βάθος τῆς ἀβύσσου. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Christophe εἶναι ἐνδραστηριζόμενος: εἶναι ἓνας παλαιστής· ἡ ζωὴ του πού εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς ἀνθρώπου μὲ τὴν ἴδια ἀξία πού ἔχει ὁ πιὸ αὐθεντικὸς ἀπὸ τοὺς «Βίους τῶν Ἑνδόξων Ἄνδρων» εἶναι ὅπως οἱ τελευταῖοι αὐτοί, ἓνα δημόσιον σχολεῖον ἡρωισμού. «Στὶς ἐλεύθερες ψυχές.—ὅλων τῶν ἐθνῶν,—πού ὑποφέρουν, πού ἀγωνίζονται,—καὶ πού θὰ νικήσουν». Τὸ ἀιθέριον, ἐγγεγραμμένον στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Jean-Christophe· ὁ Ρολλάν τὸ χαράζει ἐκ νέου στὴ μετόπισθ τοῦ τελευταίου τόμου. Μέσα του θέλησε ν' ἀγκαλιᾷ τὸ ἔργο του. Πράγματι χωρεῖ καὶ στέκει μέσα της· ἀναγνωρίζομε στὴ θρησκευτικῇ τῆς περίληψιν τις κύριες φωνές, ὅχι τις ποικίλες καὶ τις πικρὲς πού τὴν ἐκφράζουν, ἀλλὰ τις φωνές πού κρυφὰ τὴν ἐμπνέουν καὶ τὴ στηρίζουν. Ὁ Ρομαὶν Ρολλάν, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ψυχὴ ἐλεύθερη καὶ πού κανένα πνεῦμα τοῦ κόσμου δὲν ἐκυρίευσεν ποτὲ ὁλοκληρωτικᾶ, ὁ Ρομαὶν Ρολλάν ποτὲ δὲν ἐσκέφθη, δὲν ἐγγραψε, δὲν ἔδρασε παρὰ γὰρ τις ἐλεύθερες ψυχές καὶ γὰρ νὰ γίνουν πιὸ ἐλεύθερες οἱ ψυχές ὅλων· ἢ ἐλευθερία εἶναι γι' αὐτὸν χωρὶς ἄλλο τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα, καὶ ἂν ἀκόμα ὥφειλε νὰ φέρῃ τὸν ἀνθρώπον

στήν καταστροφή του, χωρίς άλλο θά την ακολουθοῦσε πάντα Ἡ ἐλευθερία (καί ἡ ἀγάπη: τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα καί ἡ ἀγάπη εἶναι γι' αὐτὸν δύο ἀπόψεις μιᾶς ἰδίας δυνάμεως), ξυρροίμε ὅτι δὲν θά τὴν ἀκολουθήσωμε παρὰ διαμέσου τῆς ὁδότης· ὁ ἄνθρωπος ποὺ ξεκολλιέται ἀπὸ τὸ μηδὲν μὲ τὴ δράση ὑποφέρει, δὲν θ' ἀπαρνηθούμε τὸν πόνο. Ἀλλὰ δὲν θ' ἀγαπήσωμεν ἀπὸ τὸν πόνο παρὰ ἐκείνον ποὺ ἔρχεται μὲ τὸν ἀγῶνα μαζί· ὁ ἀγῶνας εἶναι τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ μεγάλη κοινωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. καὶ ὅσο περισφίγγονται μέσα στὴν πάλη, κυλοῦν ἀσυνείδητα πρὸς ἓνα σκοπὸ κοινωνιαζόμενοι, δημιουργοὶ τοῦ πόνου, ὁ ἀγῶνας μόνος αὐτὸς προσδίνει στὸν πόνο τὴν ἀξία του. Καί « θά νικήσωμε »: ἐλευθερία, πόνος, ἀγῶνας, κάτω ἀπ' αὐτὰ παραμένει, ἐνεργεῖ ἡ πίστις, μιὰ πίστις χωρίς αὐταπάτη, χωρίς ἐλπίδα ἴσως, ἡ πίστις ἐντούτοις.

Ἡ ἐμπιστοσύνη αὐτὴ στὴν τελικὴ ἔκβαση τῆς μάχης, καὶ αὐτὴ ἐπίσης δὲν ἐπιτυχαίνεται χωρίς πάλη, εἶναι ἡ ἀνταμοιβὴ μιᾶς ἐσωτερικῆς πάλης ἐναντίον τῆς ἀποθάρρυνσης καὶ τῆς ἀμφιβολίας. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ πάλη δὲν θά ἦταν δυνατὴ ἂν ἡ ἐμπιστοσύνη δὲν εἶχε ὑπάρξει πρῶτα ὡς ζωικὸ ἐνστικτο. Κι ἐδῶ ἀκόμα ξαναβρίσκομε τὴν αἰώρηση τοῦ ἐκκρεμοῦ:—ἀπὸ τὴν πίστη στὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τὸν ἀγῶνα στὴν πίστη,—ποὺ εἴχαμε ἤδη παρατηρήσει. Ξαναβρίσκομε ἐπίσης τὴν ὑψηλὴ γαλήνη ποὺ ἐπιτρέπει στὴν ψυχὴ ν' ἀνεβῇ μέσ' ἀπὸ τὶς ἀπαγορευθεῖσες καὶ τὶς ὁδύνες: καὶ πολὺ ἀκόμα, μέσ' ἀπὸ τὶς ἰδίες τῆς ἐκλείψεως καὶ τῆς ἀπαρνήσεως τῆς ἀκόμης. Ἀπὸ τὸ δεύτερο τόμο τοῦ ἔργου, διαπίστωνε κανεὶς «τὶς ἀδιάκοπες ἀλλαγές, τὴν ὀλικὴ ἀφάνεια, καὶ τὴν ἀπόλυτὴ ἀνανέωση τῶν ζωντανῶν ψυχῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ περισσότερες δὲν εἶναι ψυχές, ἀλλὰ συλλογές ψυχῶν, ποὺ ἡ μιὰ διαδέχεται τὴν ἄλλη, ποὺ μεταμορφώνονται καὶ σβύνουν διαρκῶς». Ἡ πιστοποίησις αὐτὴ, πολὺ ὁδυνηρὴ γὰ μερικὰς παταιοδοξίες, ποὺ, κλεισμένες μὲς στὴν ἀσφάλεια τῆς τελειότητος, ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ μὴν ἀλλάζουν ποτέ, ἐγένετο δεκτὴ ὡς ἡ μαρτυρία τῆς πλουσιώτερης προσόδου τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος πάντα λοιπὸν ρυθμὸς, καὶ ἡ ἠθικὴ ἀκόμῃ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀπόρροια μιᾶς ἰδίας ἀρχῆς: ὁ ζωικὸς ρυθμὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἐμοιρασθῆκαν ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κίνησις τοῦ βιβλίου, κανονίζει ἀκόμῃ τὴ βαθειὰ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ καὶ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ,—ὅ,τι μορεῖ νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς τὴν ἠθικὴ των.

•*•

Ἀπ' ὅποιο σημεῖο καὶ ἂν θεωρήσωμε τὸν Jean-Christophe, ξαναβρίσκομε πάντα, μέσα σὲ ἔργο τόσο ἄφθονο καὶ πολλαπλό, τὸ μοιραστικὸ κύλισμα τοῦ χιμοῦ, ποὺ κάνει ὅλο τὸ δέντρο: ρίζες, κορμό, κλάδους, καὶ φύλλα, ἄνθη καὶ καρπούς, τὸ σχῆμα του, τὰ χρώματά του, καὶ τὸ τραγοῦδι του μέσα στὸν ἄνεμο. Ἐργὸ ἐξαιρετικὰ σύνθετο, κάποτε μάλιστα ἀντιφατικὸ, μ' ἓνα πνεῦμα ποὺ ἀρνεῖται ν' ἀπορρίψῃ μιὰ φευγαλέα ἔκτονη τῆς ἀλήθειας ἂν δὲ συμφωνῇ μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἔχουν ἤδη ἀνακαλεφθῇ: καὶ ἐντούτοις ὅ,τι ξεχωρίζει διαρκῶς σ' αὐτό, εἶναι ἡ ἐνότης του. Ἐνότης ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ ἐπάνω ὡς κάτω στὴ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν τέχνη τοῦ συγγραφέως· ἐνότης ποὺ εἶναι μιὰ φιλοσοφία τῆς ἀτομικῆς κοινωνικῆς καὶ κοσμολογικῆς ζωῆς,—καὶ ποὺ εἶναι ἓνα ἔθος, τὸ μυστικὸ μάλιστα τοῦ ἔθους, γὰρ συγγραφεὶς ποὺ ἐπέρασαν ὡς ἀναίσθητο στὴ μορφή τῆς φιλο-

λογικής τέχνης. Ἡ γενναιοδωρή δύναμις ποῦ γέννησε τὸν Jean-Christophe ἔφερε μέσα της, ὡς ἀρχή, τοὺς ὅρους της, τὰ μέσα της, τὶς ἐκφραστικὲς της ιδιότητες. Καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι ὁ μεγάλος αὐτὸς «Βίος Ἐνδόξου Ἄνδρος» δὲν ἀποτελεῖ ἀναλυτικὸ ρομάντσο, στὴ συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ὅρου· ἐμεῖς μεταχειριζόμεθα τὴν ἀνάλυση στὴ συνεχῆ ροή μιᾶς ὑπάρξεως· δὲν εἶναι μιὰ τυπικὴ παρατήρησις μόνο, — ἀλλ' ὥς παρθὴ ὡς μιὰ τυπικὴ παρατήρησις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τῆς ψυχῆς τοῦ ἥρωος διὰ μέσου τῆς ἱστορίας του, ὁ συγγραφεὺς ἔλεγε σένα πρόλογο ποῦ ἔμεινε ἀνέκδοτος, καὶ γραμμένους δύο χρόνια πρὶν τῇ συγγραφῇ τοῦ πρώτου τόμου :

«Κάθε μεγάλη ζωὴ ποῦ ἀναπτύσσεται ἐλευθέρως καὶ δυνατὰ μοιάζει μὲ λαὸ σὲ πορεία διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τὸ νὰ θέλῃ κανεὶς νὰ ὀρίσῃ τὴν πρωσοπικότητά του σὲ μιὰ στιγμή τοῦ δρόμου του, εἶναι σὰν νὰ τὴν δέσπορετε ἀναγκαστικά ἐκ τῶν προτέρων. Πρέπει νὰ μπορῇ κανεὶς ν' ἀγκαλιάξῃ τὸ σύνολο τοῦ δρόμου. Ἀπὸ τὸ τέρμα μόνο τῆς ζωῆς αὐτῆς θὰ ἐσκεπασθῇ ἡ ἔννοια τῶν διαδοχικῶν της μορφῶν, τῶν φαινομενικῶν της ἀντιφάσεων καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ νόμου ποῦ τὶς ἐξηγεῖ καὶ τὶς ἀρμονίζει... »
«Τὸ τέρμα ὑμνολογεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὸ βράδυ τὴν ἡμέρα».

Ὅπως οἱ δηλώσεις αὐτὲς ἐφαρμόζονται στὴν ψυχὴ τοῦ ἥρωος, στὴν ἐσωτερικὴ μουσικὴ τοῦ βιβλίου, ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς συνθέσεως καὶ μᾶς ὁδηγοῦν ἐπίσης στὴν ἐκτίμησιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μερῶν της καὶ ὡς τὶς λεπτομέρειες τοῦ ὅφους καὶ τῆς γλώσσας. Ἡ ἔκφρασις εἶναι μιὰν ἀπόρροια τῶν ιδεῶν, τῶν συγκινήσεων, τῶν αἰσθημάτων ποῦ ἐκδηλώνονται· δὲν εἶναι παρὰ αὐτὸ μόνο, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει κλασικώτερο· ὁ Πολλάν συναντᾷ ἐδῶ μὲ τοὺς πρὸ ἀληθινούς καλλιτέχνους τῆς γαλλικῆς γλώσσας, καὶ μὲ τοὺς πρὸ διαφορετικούς ἀπ' αὐτόν, καθὼς τὸ Στένταλ. Στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς μελέτης⁽¹⁾ ἐσημείωσα μερικὲς υποδείξεις πάνω στὰ τεχνικὰ αὐτὰ σημεῖα καὶ θὰ τὶς ξαναβροῦμε στὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Jean-Christophe· δὲν θὰ τὶς ἐπαναλάβωμε ἐδῶ.

Ὅτι, ἐφαίνετο πρὸ πάντων σπουδαῖο γιὰ νὰ ἐκτιμηθῇ καὶ νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἔτσι ν' ἀκολουθήσωμε τὸ ἔργο διὰ μέσου τῶν μαιάνδρων τοῦ μακροῦ ταξιδιοῦ, ἦταν πόσο μᾶς ἐστήριζε καὶ ἐνθουσίαζε ἡ κοινὴ ψυχὴ, ἡ σταθερὴ ἀνταπόκρισις μεταξὺ τῶν στοιχείων του⁽²⁾.

Στὸ ἀπέραντο αὐτὸ ρομάντσο δὲν ὑπάρχει κανένα πάρεργον. Καὶ ὅταν μιὰ μοναχικὴ φωνὴ ἀκούεται, καὶ ὅταν ἀκόμα ὑπάρχει παραφωνία κοινωνεῖ στὴν ὁμοτονία τῶν φωνῶν, λυώνει ἀναγκαστικά μέσα στὸ σύνολό τους, γιὰ ν' ἀναβλύσῃ ἡ βαθειὰ κραυγὴ τῆς ψυχῆς. Μπορεῖ νὰ βοῇ κανεὶς πολλὰ παραδείγματα : ἡ τραχεῖα καὶ καθολικὴ ἐπίθεσις τῆς Foire sur la Place τελειώνοντας μὲ μιάν ἐπίκλησιν τῆς Ἰωάννας D'Arc. «Ἡ Ἰωάννα d'Arc. καὶ παρόμοια ἡ μικρὴ δοῦλα ἀπὸ τὴ Bretagne ποῦ περιποιεῖται καὶ σώζει τὸν Christophe ἄρρωστο καὶ ἀπολησμονημένο καὶ ἔπειτα χάνεται, δίδουν τὴν ἔννοια τῆς ἐπιθέσεως· ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία μὲ τὸν γέρο ἰδεα-

(1) Τοῦ ὅλου ἔργου Pages Choiesies.

(2) Τὴν ἐνότητα, ἀπὸ ἀνάγκη ἀφηγηματικὴ, αὐθαίρετα, τὴν ἐξωρίζομε μέσα στὸν Jean-Christophe. Βαστὰ ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Ρομαίν Πολλάν. Ὁ ἴδιος ἀνέφερε τὰ ἐξῆς λόγια ποῦ τοῦ εἶπε ὁ Ρενάν στὸ 1887 : «ὁ δρόμος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἓνα μονοπάτι· ἀνεβαίνει φιδωτὰ καὶ ἐρχεται ὅρα ποῦ φαίνεται πὸς πισθοδρομεῖ. Ἀλλ' ἀνεβαίνει πάντα. Αὐτὴ ἡ δὴλωσις πίστεως ἐνὸς δῆθεν σκεπτικιστοῦ δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἐγγράφῃ κανεὶς ὡς ἐπιγράμμα στὴ ζωὴ τοῦ Jean-Christophe. Ὁ Πολλάν τὴν ἀναφέρει στὸ πολυμικρὸ του περὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὁποῖου ἐνθυμήσαμε τὸν τίτλο παραπάνω «La Route en lacets qui monte», Λεωβαρδὸς 1916».

λιστή Σχούλτς και την τυφλή κόρη στο τέλος της La Révolte.—γιατί αυτοί υπάρχουν, πρέπει ν' αγωνιζώμεθα ἐναντίον τῶν ἄλλων.»—Στὴ Φλεγομένη Βάτο οἱ ἐπαφῆς τοῦ Christophe καὶ τοῦ Olivier μὲ τὸν ἀνήσυχο καὶ ἐπαναστατημένο λαό. (Ὁ Christophe καὶ ὁ Olivier ἀντιπροσωπεύοντας χωρὶς ἄλλο δύο τάσεις τοῦ Πολλάν: ὁ Olivier, ἓνα αἰσθημα νομιμότητος τῶν λαϊκῶν διεκδικήσεων καὶ μιὰ φυσικὴ ἀδυναμία ν' ἀνακατωθῇ μὲ τὸν λαό· ὁ Christophe, ἓνα ἔνστικτο νὰ κοινωνήσῃ μὲ τὸν λαό, καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν θεωριῶν μαζὶ μὲ μιὰ κατανόησι ἐντούτοις, τῶν ἰδεῶν τῆς οἰκονομικῆς δικαιοσύνης). Στὴ Φλεγομένη Βάτο ἐπίσης, ἡ περιγραφή τῆς κοινωνίας τῆς πόλεως Bâle. (Μακριὰ μελέτη φιλάρεσκα ψηλαφημένη, καὶ πού φαίνεται σὰν πάρεργο: ἀπαραίτητη ὅμως φωνὴ στὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου, στὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς τοῦ Christophe.) Καὶ τόσοι ἄλλοι πίνακες, πορτρέτα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, σκιαγραφεῖς περιβαλλόντων, πού ὅλα δὲν ἔχουν τὴν ἀξία τους παρὰ βαλμένα μέσα στοῦ σύνολο.

(1) ... Ἐργάσθηκα μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ γνωρίσω στὸν Jean-Christophe νέους φίλους, νὰ ξαναδόσω στοὺς παλιούς φίλους τὸ γερὸ χέρι πού οἱ ἴδιοι κρατήσανε σὲ τραχιᾶς στιγμῆς, νὰ μεγαλώσω τὴ σχηματισμένη ἤδη οἰκογένεια γύρω ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ τῆς Φιλίας. Σήμερα παρὰ ποτὲ θὰ κάμῃ καλὸ σὲ ὅλους ἡ οἰκογένεια αὐτὴ νὰ εἶναι πλατειὰ καὶ ν' ἀγαπιέται τίμια· ἔβαλα καὶ ἐγὼ τὴν προσπάθειά μου καί, στὸ τέρμα, ἀντιγράφω μὲ συγκίνηση τὸ ἔξης ἀπόσπασμα τοῦ ἀνεκδότου προλόγου πού ἀνέφερα ἤδη:

«... Σὲ ὅ,τι θνητὸ προσφέρω τὸ θνητὸ αὐτὸ βιβλίο πού ἡ φωνὴ του ζητάει νὰ πῇ:

« Ἀδελφοί, ἄς πλησιάσωμε! » Ἀς ξεχάσωμε ὅ,τι μᾶς χωρίζει, ἄς μὴ θυμούμαστε παρὰ τὴν ὁμοίαν ἀθλιότητα πού μᾶς συγχωνεύει. Δὲν ὑπάρχουν ἐχθροί, δὲν ὑπάρχουν κακοί, δὲν ὑπάρχουν ἄθλιοι· ἡ μόνη διαρκὴς εὐτυχία εἶναι νὰ κατανοηθοῦμε ἀμοιβαίως γιὰ ν' ἀγαπηθοῦμε: Πνεῦμα, ἀγάπη, — μόνη ἀστραπὴ φωτὸς πού φωτίζει τίς δύο ἀβύσσους, τὸ πρὶν καὶ τὸ μετὰ τῆς ζωῆς.. »

MARCEL MARTINET

(1) Παραλείπομε στὴν μετάφρασιν δύο παραγράφους ἀπὸ τὸ ἑννέαμυρ. ὅπου ὁ Martinet ἐξηγεῖ μὲ ποῖο τρόπο ἐδιόλξε τὰ κομμάτια ἀπὸ τὸν Jean-Christophe πού θὰ παραθέσῃ μέσα στὶς Pages Choiesies.